

J. KESSELOVÁ
(П'рґашів)

KORPUSOVÁ SONDA DO OPERÁTOROV PRÍČINNÉHO VZŤAHU V SLOVENČINE

УДК 811.162.4'

Кесселова Яна: Корпусне зондування операторів причинного зв'язку в словацькій мові; 20 сторінок, кількість бібліографічних джерел – 7; мова словацька.

Анотація: Предметом дослідження виступають оператори (сполучники, корелятиви й сполучні слова) причинного зв'язку в комунікаційних та когнітивних співвідносинах (контекстах). Вихідним матеріалом дослідження стали письмові та усні тексти словацького національного корпусу. Метою дослідження є пошук співвідношень між індуктивним судженням про зв'язок причина – наслідок та принципами структурування операторів причинного зв'язку (каузальних операторів) у сучасній словацькій мові.

Ключові слова: оператор, сполучник, корелятиви, сполучне слово, причинний зв'язок

1. Kognitívne východiská posudzovania príčiny

Podstatnou súčasťou štúdia indukтивного uvažovania je výskum myšlienkových procesov, ako ľudia posudzujú, že niečo spôsobuje vznik niečoho ďalšieho. Inými slovami, skúma sa, na základe čoho ľudia vyslovujú závery o príčinných súvislostiach. Jedno z najvšeobecnejších explanačných východísk predstavuje teória J. S. Milla (1843). V spise *A System of Logic Ratiocinative and Inductive* (ed. Robson, 1974) predkladá päť princípov, na ktorých je založené ľudské usudzovanie týkajúce sa kauzality. Na prvom mieste sa uvádzajú dva komplementárne princípy, vychádzajúce z metódy súhlasu a metódy rozdielu. Metóda súhlasu (method of agreement) znamená, že ak dva alebo viaceré prípady predchádzajúce javu, ktorý sa bude skúmať, majú iba jedinú spoločnú okolnosť, usudzuje sa, že práve táto okolnosť spoločná pre všetky prípady je príčinou skúmaného javu. Metódu súhlasu možno ilustrovat' príkladom 1. Ak sa u ľudí prejavia tráviace ťažkosti – a pritom jediné, čo ich spája, je, že všetci pred ochorením jedli v tej istej reštaurácii – bude sa usudzovať, že jedlo z tejto reštaurácie je zdroj (príčina) nákazy. Výpoveď o situácii môže mať napríklad podobu (1):

(1) *Ľudia ochoreli, lebo / pretože konzumovali jedlo v reštaurácii.*

Komplementárna metóda rozdielu (method of difference) znamená, že ak rozdielnym dôsledkom predchádzali úplne rovnaké okolnosti, s výnimkou jednej, usudzuje sa, že príčinou rozdielných dôsledkov je práve táto jediná odlišná okolnosť. Situáciu ilustruje príklad (2). Ak dvaja ľudia viedli úplne totožný štýl života, až na jedinú okolnosť, že jeden z nich večeral v reštaurácii a druhý doma,

a ak prvý má tráviace ťažkosti a druhý nie, usudzuje sa, že večera v reštaurácii je príčinou ochorenia. Referovanie o situácii môže mať podobu výpovedí s príčinnými operátormi (2) a (3):

(2) *Ján ochorel, lebo / pretože večeral v reštaurácii.*

(3) *Kedže Eva večerala doma, neochorela.*

R. J. Sternberg (2002, s. 458) v súvislosti s usudzovaním o príčinných vzťahoch formuluje záver experimentálnych pozorovaní, že ľudia majú sklon vyvodzovať príčinný záver preferenčne v dvoch prípadoch:

a) v prípade spoločného výskytu udalosti a dôsledku a

b) v prípade spoločného nevýskytu udalosti a dôsledku.

Ak sa spoločne vyskytne udalosť a dôsledok, zvyšuje sa pravdepodobnosť, že udalosť sa pokladá za príčinu dôsledku. Napríklad súvislosť medzi zvýšeným pohybom turistov po lesných chodníkoch a pribúdaním buriny popri nich sa jazykovo spracúva vo výpovedi s príčinnou spojkou lebo (4). Ak nenastane udalosť a zároveň nenastal ani dôsledok, ešte sa zvýši pravdepodobnosť, že tejto udalosti sa prisudzuje funkcia príčiny. Výpoveďou (5), v ktorej sa usúvzťažňuje informácia o neprítomnosti turistov a o výskyte vzácnych druhov rastlín (čo implikuje neprítomnosť buriny), sa ešte podporuje predstava, že prítomnosť ľudí zapríčiňuje zaburinenie lesov.

(4) *Botanici doslova opovrhujú chodníkmi, lebo pri všetkých rastie to isté: burina, ktorú ľudia roznášajú na topánkach.*

(5) *Zato kúsok od cesty, tam, kde človek horko-ťažko vyhmatava, kam by položil nohu, tam sú botanici blažení, pretože nachádzajú vzácne druhy rastlín: poniklec slovenský, marinku voňavú, list horca clusiovho, ostricu nízku rastúcu vždy do kruhu ako začarovanú.*

Kognitívropsychologické uvažovanie o povahe myšlienkových procesov súvisiacich s usudzovaním o kauzalite subsumuje, že udalosti predchádzajúce dôsledkom môžu byť skutočnými a faktickými príčinami, ale vzhľadom na omyly, nepresnosti, predsudky a subjektívne skreslenia, ktoré vstupujú do usudzovania, môže ísť o "príčiny" zdanlivé či iluzórne, vyplývajúce zo subjektívnych predstáv a osobných skúseností. Tento dvojaký aspekt posudzovania udalostí, ktoré predchádzajú dôsledkom, M. Grepl a P. Karlík (1998, s. 291) rešpektujú pri vymedzení kauzálneho vzťahu. Kauzálny vzťah pokladajú za kategóriu ľudského myslenia, reflektujúcu poznanie, skúsenosť alebo vieru, že jeden jav (p) je obvykle sprevádzaný iným javom (q), a to tak, že jav p vyvoláva jav q. Na základe tohto poznania, skúsenosti alebo viery sa interpretujú evidentné alebo domnelé vzťahy medzi dejmi a stavmi v reálnom alebo fiktívnom svete. Javy typu p M. Grepl a P. Karlík (op. cit.) označujú ako kauzujúce / motivujúce a javy typu q ako kauzované / motivované. Relácia "kauzujúce – kauzované" sa týka príčinných vzťahov, ktoré majú povahu prírodných zákonov, relácia "motivujúce – motivované" zahŕňa vzťahy, ktoré majú povahu pravidiel, noriem, zákonov a maxím ľudského správania. V rozlíšení objektívnych príčin od pseudopríčin, ktoré sú výsledkom subjektívnych predstáv, skúseností či presvedčenia, možno vidieť súvislosť s aristotelovským vymedzením príčiny ako nadradenej kategórie s tromi podkategóriami na škále

objektívne – subjektívne: vlastná príčina, dôvod, motív (Aristoteles, 2003, s. 132 – 133).

2. Centrálné operátory príčinného vzťahu v slovenčine

Hoci relácia kauzujúce – kauzované oproti motivujúce – motivované nemá jednoznačný korelát na rovine operátorov príčinného vzťahu, predsa istú tendenciu v distribúcii centrálnych operátorov príčinného vzťahu *lebo* – *pretože* – *keďže* možno pozorovať. Analýza korpusových výpovedí ukazuje, že čím viac má uvádzaná príčina charakter objektívnej podmienenosti javu (prírodná zákonitosť, vedecky verifikovateľná príčinnno-následková súvislosť), tým väčšími sa komunikačne využíva spojka *pretože* a *keďže*. Čím viac má uvádzaná príčina charakter subjektívne vnímaného dôvodu či motívu, tým väčšia je preferencia spojky *lebo*. V prospech tohto tvrdenia uvádzame dva argumenty. Prvý je štylistický, druhý sa týka kolokátov a s tým súvisiacej komunikačnej funkcie výpovede.

Spojka *lebo* sa preferenčne používa v umeleckom texte, teda v subjektívnom štýle; spojka *keďže* v subjektívno-objektívnom publicistickom štýle a spojka *pretože* v objektívnom náučnom štýle. Zo štylistického hľadiska sú tieto tri operátory v komplementárnom vzťahu. Druhý argument spočíva v kolokačnej paradigme operátorov a v komunikačnej funkcii výpovede, ktorú spoluutvárajú. Najčastejším kolokátom spojky *lebo* v korpuse písaných textov je adverbálne zámeno *inak* / *ináč* / *inakšie* s aktuálnym významom opačne, v opačnom prípade. Takto konštruované výpovede svojou komunikačnou funkciou oscilujú medzi ZDŮVODNENÍM až VAROVANÍM pred nepriaznivými dôsledkami, ktoré nastanú, ak sa nezrealizuje to, čo je obsahom hlavnej vety. Neželateľné následky vyrastajú zo subjektívnych predstáv a osobných skúseností, ktoré hovoriaci nezriedka formuluje emocionálno-expresívnym spôsobom (*lebo inak padáte na papuľu, lebo inak vás ťahajú po súdoch, lebo inak to nevidím ružovo, lebo inak by bolo zle, lebo inak vznikajú ďalšie problémy, lebo inak by vnútro korodovalo, lebo inak sa blížíme ku katastrofe, lebo inak to zaplatíte vy, lebo inak nemáte ani na tú malinovku, lebo inak sa nám to môže vypomstiť, lebo inak prešvihnem termín a pod.*). Najčastejšie kolokáty spojky *pretože* predstavujú slovesá v zápore (*nesplňať, neobsahovať, nerešpektovať, nezohľadňovať, nedisponovať, neodrážať, neprodukovať, nekorešpondovať*). Kolokačná paradigma implikuje, že za príčinu negatívne hodnotených javov sa vo všeobecnosti pokladá nedostatok, úplná absencia, prípadne nezohľadnenie niečoho. Túto tendenciu čiastočne podporuje i kolokačné okolie spojky *keďže*. Navyše, dominantným kolokátom tejto spojky je sloveso *ísť* v tvare *ide, išlo*. Súhrnne sa dá povedať, že spojky *pretože* a *keďže* pripájajú skôr exaktne sformulované vecné VYSVETLENIE príčiny spravidla negatívne prijímaného obsahu hlavnej vety:

– *pretože* + zápor sloves (*pretože nerešpektoval signál dozimetra, pretože nespĺňajú uvedené kritériá zo zákona, pretože nedisponujú potrebnou dvojtretinovou väčšinou, pretože nezohľadňuje faktor emocionálnej inteligencie*);

– *keďže* *ide o / išlo o* + adjektíva a príslovky miery (*keďže ide o veľmi ťažko vymožitelné a nerentabilné úvery, keďže ide o dlhodobu a stabilne výnosný zdroj príjmov, keďže ide o zložitý proces vymáhania pohľadávok*).

Z korpusových dokladov vyplýva tendencia, že spojky *lebo* – *pretože* – *keďže* sa v písanom texte špecifikujú ako reprezentanty dvoch komplementárnych hľadísk, z akých sa nazerá na príčinu deja: subjektívne emocionálno-expresívne hľadisko, ktoré je podkladom pre formuláciu dôvodov a motívov konania, reprezentuje skôr spojka *lebo* (8) a objektívne nociónálne hľadisko, ktoré sa uplatňuje pri vecnom vysvetľovaní objektívne platných príčin, reprezentujú skôr spojky *pretože* (9), *keďže* (10). Rozdiel medzi spojkami *pretože* a *keďže* je v tom, že spojka *keďže* sa uplatňuje viac v publicistike a prevažne v iniciálovej pozícii výpovede, spojka *pretože* skôr v náučnom texte a v neiniciálovej pozícii.

(8) *Zadlžené nemocnice? Musíme im dať peniaze, **lebo** inak neprežijú.*

(9) *Tvrdia, že KSÚ povolil novú skládku protiprávne, **pretože** nerešpektoval územný plán mesta.*

(10) ***Keďže** ide o harmonizované zisťovanie, na európskej úrovni sa porovnanie údajov uskutočňuje na základe jednotného výpočtu indikátorov chudoby.*

V ústnej komunikácii sa spojka *lebo* používa skôr pri formulovaní príčinných záverov v neformálnej komunikácii, pri spojke *pretože* a *keďže* je mierna preferencia formálnej komunikácie. Ústnosť ako jeden z existenčných modov jazyka sa nápadne reflektuje do kolokátov spojok, ktoré, na rozdiel od ich aktualizácie v písanom texte, odkazujú na chronotop hovoriaceho v konsituáčnej alebo kosituáčnej podobe. Obsahom kolokačnej paradigmy sú indexové výrazy, t. j. osobné, ukazovacie a vymedzovacie zámená, tvary slovesa *byť* odkazujúce na hovoriaceho ako individuum alebo člena society (*som, sme*), predložka s priestorovým a časovým významom (*v*), teda výrazy s funkciou personálnej, priestorovej a časovej deixy. K indexovým výrazom sa pridružujú výrazy, ktoré zvyšujú mieru subjektívnosti (postojové častice) pri VYSVETĽOVANÍ dôvodov a motívov konania [(11) a (12)].

(11) *Ináč som do Orla nechodila cvičiť, **lebo** ja som vôbec k telocviku nemala nijaký vzťah.*

(12) *A ešte raz upozorňujem, že to bolo to bola výpoveď úplne falošná falšovaná, ale mne to už bolo jedno, **pretože** som chcela zachrániť jeho život.*

Z uvedenej interpretácie korpusových dát vyplýva, že výber spojok príčinného vzťahu *lebo* – *pretože* – *keďže* je determinovaný jednak štylovou príslušnosťou textu, jednak typom obsahovej súvislosti medzi príčinou a následkom a do istej miery aj reláciou kauzujúce – motivujúce pri uvádzaní skutočnej alebo domnejšej príčiny. Zároveň treba dodať, že toto zistenie platí v podobe tendencie a má škálovitú (nie absolútnu a “triedovú”) povahu v zmysle “pre operátor *z* platí skôr vlastnosť *x* než vlastnosť *y*“. Komunikačné centrum operátorov príčinného vzťahu v súčasnej slovenčine (*spojky lebo, pretože, keďže*) predstavuje v písaných textoch korpusu 86 % a v textoch ústne realizovanej komunikácie až 96 % všetkých použití príčinných operátorov.

Príčina javu síce časovo predchádza pred následkom, ale do vetosledu sa tento fakt v podobe konštrukčného ikonizmu nepremieta priamočiari. Výraznejšie než konštrukčným ikonizmom je vetosled v príčinnom súvetí ovplyvnený informačnou stránkou (východisko – známa informácia, jadro – nová informácia) a tematickou

stránkou (téma – o čom sa vypovedá, réma – čo sa o téme vypovedá) aktuálneho členenia výpovede. Iniciálová pozícia príčinných spojok je zriedkavejšia než postavenie vo vnútri súvetia, a to s výnimkou jediného operátora – spojky *keďže*.

Spojka *keďže* ako operátor na čele výpovede pripája buď tému, ktorá je zároveň aj východiskom výpovede (13), alebo tému, ktorá z predchádzajúceho textu známa nie je, a teda nie je ani východiskom (14).

(13) *Obvykle po chvíli zaspím. Dvojnásobne to platí počas nočných letov, keď stačí, aby na chvíľu stlmili svetlo a vzápätí strácam vedomie. V podobnom duchu sa niesla aj druhá časť nášho letu do Sydney. Keďže rozospáného ma prinútili vystúpiť z lietadla, ani udalosti, ktoré naháňali mráz po chrbte, ma dostatočne neprebrali.*

(14) *Na more si brával fľaštičku koňaku. Koňak mu mal poslúžiť v prípade stroskotania ako posilňujúci prostriedok. Keďže na týchto plavbách nikdy nestroskotal, ani tento prostriedok nepotreboval.*

Odhliadnuc od rozdielnej štylistickej distribúcie centrálnych konjunkcií príčinného vzťahu, ako pozičné synonymum iniciálovej spojky *keďže* v prípade vnútrovetnej príčinnno-následkovej súvislosti funguje spojka *pretože*, avšak nie *lebo* [porov.: (15), (16), (17)]. V neiniciálovom a pre spojky typickom postavení sa zameniteľnosť realizuje širšie, limitujúcim činiteľom sú štylistické atribúty textu (18).

(15) *Keďže dužina zeleru sa na vzduchu sfarbuje, po ošúpaní ju hneď ponorte do misky s citrónovou vodou.*

(16) *Pretože dužina zeleru sa na vzduchu sfarbuje, po ošúpaní ju hneď ponorte do misky s citrónovou vodou.*

(17) **Lebo dužina zeleru sa na vzduchu sfarbuje, po ošúpaní ju hneď ponorte do misky s citrónovou vodou.*

(18) *Po ošúpaní dužinu zeleru hneď ponorte do misky s citrónovou vodou, lebo / pretože / keďže na vzduchu sa sfarbuje.*

V prípade medzivetných súvislostí funkcia výrazov *keďže* – *pretože* – *lebo* osciluje medzi spojkami a uvádzacími časticami. Bud' na ne nahliadame ako na výrazy, ktoré výpoveď ako celok pripájajú k predchádzajúcemu kontextu (vtedy majú funkciu častic), alebo zvýrazníme sémantické hľadisko a napriek formálnemu vyčleneniu príčinnej vedľajšej vety do samostatnej vety tieto výrazy chápeme ako prostriedky utvárania obsahových súvislostí so statusom spojok v príznakovom použití. Bez ohľadu na slovnodruhovú príslušnosť ide o úplnú parceláciu alebo o samostatné odpoveďové repliky. V oboch prípadoch sú medzi operátormi *keďže* – *pretože* – *lebo* jemné diferencie.

Spojka *Keďže* bez ohľadu na to, či pripája známu alebo novú informáciu, uvádza tému (to, o čom sa vypovedá) a u príjemcu vyvoláva očakávanie rémy (toho, čo sa o téme vypovedá). Konštrukcia typu *Keďže sa voda valila do mesta v noci...* podnecuje očakávanie informačne najzávažnejšej zložky výpovede, v adresátovi vzbudzuje otázku *Čo sa o téme vypovedá?* Takáto konštrukcia, v prípade osamostatnenia, odporuje zásade kvantity, lebo hovorí menej než sa

očakáva. Rozpor so zásadou kvantity, ktorá patrí do sféry pôsobenia kooperačného princípu komunikácie, pokladáme za dôvod, prečo sa v písanom texte parcelácia vedľajšej vety s operátorom *Keďže* realizuje iba celkom výnimočne a vníma sa ako nedôslednosť v štylizácii, ktorá sťažuje apercpciu textu. Vo vzorke 1 000 náhodne vybratých viet z korpusu prim-5.0.-public-all sme na parceláciu s operátorom *Keďže* zaznamenali jediný doklad, ale i ten má podobu dodatočne pripojeného vysvetlenia v texte, ktorý je prepisom dialógu a má podobu príznakového osamostatnenia výpovede redaktora a repliky respondenta (22). Spojka *keďže* sa vôbec neuplatňuje v eliptickej odpovedi na otázku. Osamostatnená výpoveď so spojkou *Keďže* očakávanie rémy vyvoláva, ale sama túto maximálne závažnú časť výpovede neprináša, a teda neponúka možnosť skonštruovať samostatnú a úplne informatívnu výpoveď, čo sa v odpovedi na otázku očakáva (23).

(22) *Podľa centrálnej banky šrotovné tento rok zvýšilo rast hospodárstva, ale v budúcom roku bude pôsobiť opačne a z rastu ekonomiky uberie. "Keďže časť nákupov súvisiacich so šrotovným predstavuje skoršie uspokojenie budúcich spotrebných zámerov," vysvetľuje hovorkyňa NBS.*

(23) *Prečo bolo potrebné zamestnávať výbor europarlamentu týmito témami?*

**Keďže Slovensko už je členom Európskej únie.*

Na druhej strane, spojky *lebo* a *pretože* nevyvolávajú očakávanie pokračovať vo výpovedi, ale samy uvádzajú príčinu ako maximálne závažnú informáciu, ktorá sa podáva ako zdôraznená nová informácia, a to vo forme:

a) parcelácie príčiny (24) a (25):

(24) *Celkovú stavbu, jej výzdobu a usporiadanie si musíme iba domýšľať. Lebo z celej stavby sa nezachovala ani len kresbička.*

(25) *Doma smútok, u susedov smútok, v celej dedine smútok. Pretože Nemci odviekli chlapov.*

b) eliptickej, ale úplne informatívnej odpovede na otázku (26) a (27):

(26) *Prečo tu skoro nikto za vodu neplatí? Lebo si na to zvykli!*

(27) *A prečo heavy metal? Pretože je kultúrne ofenzívny. A tým pádom aj veľmi účinný.*

c) príčiny pripojenej k predchádzajúcej eliptickej hlavnej vete (28) a (29):

(28) *Áké budú spomienky dnešných prvákov na školu, na učiteľov?*

[elipsa = pýtam sa preto] *Lebo rastie počet mladých ľudí, ktorí pre školu a učiteľa nenájdu jediné slovko vďaka.*

(29) *Za akých okolností by bol takýto podnik osožný pre oboch partnerov? Kto bude toto zariadenie kontrolovať? Ktorá firma?*

[elipsa = pýtam sa] *Pretože vlastník transportného systému bude potom kontrolovať nigérijské nerastné bohatstvo účinnejšie než obyvatelia Nigérie.*

Parcelácia vedľajšej vety znamená vyzdvihnutie obsahu do pozornosti, a teda je prirodzene kompatibilná s tou časťou obsahu výpovede, ktorá je nositeľom maximálne závažnej informácie (teda s rémou a jadrom výpovede).

Komunikačné aspekty centrálnych operátorov príčinného vzťahu sumarizujeme takto. Frekvenčne dominantné operátory príčinného vzťahu *lebo* – *pretože* – *keďže* tvoria málopočetný, ale vysoko štruktúrovaný podsystem slúžiaci na reflexiu

príčinného vzťahu tak, že hovoriacemu umožňuje zohľadniť reláciu osobný dôvod, motív – objektivná príčina, rozdiel v komunikačnej funkcii ZDŮVODŇOVANIE – VYSVETLOVANIE, štylistickú distribúciu v triáde subjektívny štýl (*lebo*) – subjektívno-objektívny štýl (*keďže*) – objektívny štýl (*pretože*) a napokon aj tematickú a informačnú (kontextovú) stránku aktuálneho členenia výpovede (spojka *keďže* uvádza tému chápanú ako to, o čom sa hovorí, a preto je nekompatibilná s využitím v parcelovaných, eliptických a odpoveďových replikách, ktorých funkciou je vyzdvihnúť maximálne závažnú informáciu). Tvrdenie o zameniteľnosti spojok *keďže* – *pretože* – *lebo* v slovenčine (Ružička, 1959, s. 233) relativizujeme a schematicky sumarizujeme v tabuľke.

	iniciálová pozícia	neiniciálová pozícia
vnútrovetná súvislosť	<i>Keďže, Pretože</i>	<i>keďže – pretože – lebo</i>
medzivetná súvislosť (parcelácia, elipsa, odpoveď)	<i>Lebo, Pretože</i>	nerealizuje sa

K úvahe o zameniteľnosti operátorov treba, pravda, dodať limity, vyplývajúce zo štylistickej distribúcie centrálnych spojok príčinného vzťahu v slovenčine. Tá ukazuje, že každý z centrálnych operátorov je preferenčne spätý s iným jazykovým štýlom (spojka *lebo* s umeleckým, *keďže* s publicistickým, *pretože* s náučným a publicistickým štýlom).

3. Korelatíva príčinného vzťahu v slovenčine

Spojokám *pretože* a *lebo* komunikačne konkurujú korelatíva *preto, že* – *preto, lebo* – *zato, že*. Napriek formálnej podobnosti je v komunikačnej funkcii spojok a korelatív zásadný rozdiel. Výber operátora je podmienený aktuálnym členením výpovede, presnejšie jeho informačnou stránkou (východisko – jadro). Korelatíva *preto, že* a *preto, lebo* fungujú vo výpovedi v takom prípade, ak je komunikačne maximálne závažné a nové vyjadrenie príčiny a navyše, ak je zámerom hovoriaceho príčinu zvýrazniť. Inak povedané, korelatíva sú prostriedkom na odstupňovanie príčiny ako jadra výpovede. V kolokačnej paradigme oboch korelatív *preto, že* – *preto, lebo* sú zdôrazňovacie, príp. istotnomodalitné častice (*iba, len, už len, najmä, práve, tiež, aj, nielen, obzvlášť, zvlášť, špeciálne, jedine, predovšetkým, hlavne, predsa, zrejme, iste, akiste*). Častice v súhre s korelatívom príčinu ako maximálne závažnú zložku výpovede vysúvajú do centra pozornosti príjemcu, a tým ju hierarchizujú. O hierarchizácii takto sformulovanej propozície svedčí fakt, že uvedené častice sú kompatibilné len s korelatívami *preto, že* – *preto, lebo* (30), ale nie so spojkami *pretože, lebo* (31). Pri nich, ako sme už ukázali, sa príznaková aktualizácia príčiny rieši inak: vetosledom a vysunutím spojky do prominentnej pozície na čelo parcelovanej výpovede [porov. (24 – 29)]. Subjektívne odstupňovanie príčiny pomocou korelatív sa v porovnaní so spojkami výraznejšie uplatňuje v umeleckom, t. j. subjektívnom štýle.

(30) *Turizmus je dôležitým prvkom mesta už len (najmä, hlavne, práve....) preto, že nezaťažuje životné prostredie.*

(31) *Turizmus je dôležitým prvkom mesta (*už len, *najmä, *hlavne, *práve....), pretože nezaťažuje životné prostredie.*

Ak jestvujú korelatíva k dvom centrálnym spojкам lebo a pretože, vzniká otázka, či sa v parolovej realizácii vyskytuje aj korelatívum k spojke *keďže*, patriacej tiež do skupiny centrálnych operátorov príčinného vzťahu. Z 11 dokladov na spojenie *preto, keďže* možno sedem pokladať za príčinný operátor vo výpovediach, ktoré sú prepismi hovorených replík dialógu s ťažkopádnou štylizáciou (32).

(32) *Výrobky sa im páčia aj preto, keďže to nikto iný v rámci Slovenska nerobí.*

Frekvenčný rozdiel vo využití korelatív je veľmi výrazný (*preto, že* 65 tisíc; *preto, lebo* 28 tisíc; *preto, keďže* 7 konkordancií). Korelatíva sa v slovenčine tvoria len od tých spojok, ktoré môžu výpovedne najdynamickejšiu časť odstupňovať aj samy osebe parceláciou, teda od spojok *pretože* a *lebo* [porov. (24) a (25)]. Ako sme ukázali na výberovej vzorke tisíc výpovedí, spojka *keďže* sa v písanom texte vo funkcii špecifikačnej parcelácie uplatňuje výnimočne (len pri prepise voľnej štylizácie hovoreného textu). Na rozdiel od parcelácie, ktorá predstavuje príznakovú segmentáciu vetnej štruktúry, korelatíva jadro výpovede síce zvyrazňujú, avšak v nepríznakovej vetnej konštrukcii.

4. Spojkové výrazy príčinného vzťahu v slovenčine

Napokon, tretiu vrstvu operátorov, z hľadiska frekvencie výskytu najmenej využitú, zato z hľadiska počtu reprezentantov najpestrejšiu, predstavujú spojkové výrazy, najdynamickejší spomedzi subsystémov operátorov. Spojkové výrazy vymedzujeme pomocou troch kritérií:

a) ustálenosť posudzovaná na základe frekvenčného výskytu v dokladoch korpusu;

b) nerozvíjateľnosť zložiek spojkového výrazu [porov. substantívum *následok* (33) a spojkový výraz *následkom toho, že* (34)]:

(33) *Prehra je logickým následkom toho, že celý mesiac mužstvo hralo bez tréningu.*

(34) *Pracovné prostriedky sú v katastrofálnom stave následkom toho, že sa o ne nik nestaral.*

c) komplexná funkcia analytickej lexémy uvádzať príčinu, dôvod alebo motív obsahu hlavnej vety, pričom nová funkcia spojkového výrazu je nadradená významu a funkcii jednotlivých zložiek analytickej lexémy [porov. spojkový výraz (35) a substantívum (36)].

(35) *Dokázali vyrovnat' zásluhou toho, že (= pretože) ovládli stred poľa a podkurovali domácim i ďalej.*

(36) *Tak často ospevovaná životaschopnosť čínskej ekonomiky je aj zásluhou toho, že na rozdiel od Severnej Kórey je červená už len farba vlajky.*

Spojkové výrazy nie sú výsledkom slovotvorných procesov, ale vznikajú ako nové analytické lexémy z foriem, ktoré už v jazykovom systéme slovenčiny jestvujú. Ich jadrom je prototypový reprezentant podrad'ovacieho súvetia – spojka že v kombinácii so substantívami, zámenami, časticou, príslovkou a primárnymi

predložkami, resp. spojkové výrazy vznikajú ako nadstavba nad sekundárnymi predložkami. Keďže pri vzniku nových spojkových výrazov zohľadňujeme nielen výsledok, ale aj proces, uvažujeme o konjunkcionalizácii deprepozicionálnej, a to v tých prípadoch, keď spojkový výraz vzniká ako explicitné vyjadrenie syntaktického vzťahu rozvinutím sekundárnej predložky (37).

(37) *Je ťažké rozlíšiť, či je to vplyvom toho, že sme vstúpili do Európskej únie, či vplyvom hospodárskej politiky.*

Morfologická motivácia sekundárnou predložkou alebo substantívom sa v prípade spojkových výrazov príčinného vzťahu veľmi výrazne premieta do parolovej realizácie. Kým spojkové výrazy, ktoré vznikli zo sekundárnych predložiek, tvoria bohatý register jemne diferencovaných spájacích prostriedkov (zásluhou toho, že – vinou toho, že – vďaka tomu, že – v dôsledku toho, že – (pod) vplyvom toho, že – z toho dôvodu, že – následkom toho, že), spojkové výrazy, pri ktorých predložkový predstupeň absentuje (z tej príčiny, že – dôsledkom toho, že), sú v písanom texte na úplnom okraji komunikačného využitia a v korpuse hovorených textov absentujú úplne. Okrem toho uvažujeme aj o departikulizačnej motivácii, a to v prípade spojkového výrazu *tým skôr, že*. Motivantom je podľa našej mienky partikula (nie adverbium) *skôr*, a to z toho dôvodu, že výraz *tým skôr, že* uvádza príčinu tak, že ju akcentuje, a teda spojkový výraz nesie stopy po zdôrazňovacej častici, nie po časovom význame príslovky [porov. (38) a (39)].

(38) *Marihuana by nemala byť legálna, pretože je častým spúšťačom psychických porúch.*

(39) *Marihuana by nemala byť legálna tým skôr, že je častým spúšťačom psychických porúch.*

Všeobecne sa používanie spojkových výrazov spája predovšetkým s náučným a publicistickým textom. Jestvujú síce spojkové výrazy príčiny preferenčne späté s textom umeleckým, avšak s obmedzeným repertoárom (zaregistrovali sme štyri: *zato, že – z tej príčiny, že – tým skôr, že – zásluhou toho, že*) a s nízkou frekvenciou. Spojkový výraz *z tej príčiny, že* má v korpuse prim-5.0-public-all 13 konkordancií, a to buď v prekladoch textov zo svetovej literatúry alebo v textoch A. Matušku, J. Kalinčiaka, J. Záborského, L. Kubániho, H. Gavloviča a v úryvku z listu z roku 1919. Má teda knižný, zastarávajúci až archaický charakter. Vo výpovediach so spojkovým výrazom *tým skôr, že* sa na komunikačnú funkciu ZDŮVODNENIE, typickú pre výpovede s príčinnými operátormi, navrstvuje HODNOTIACI POSTOJ produktora. Spojkový výraz *zásluhou toho, že* má približne rovnaké zastúpenie v umeleckom texte a v publicistike, zvlášť v hodnotiacich komentároch športových výkonov (*Trenčín suverénne dominoval zásluhou toho, že – zúčastnil sa na Zápase hviezd len zásluhou toho, že – Považania majú v súťaži ostré pazúry i zásluhou toho, že – skončili sme strieborní aj zásluhou toho, že – po behu sa trochu vytiahol aj zásluhou toho, že – z víťazstva sa tešilo mužstvo Timber Wolves aj zásluhou toho, že atď.*).

Spojkové výrazy príčinného vzťahu preferenčne späté s publicistickým a náučným textom vytvárajú dve vrstvy prostriedkov. Jednu časť predstavujú spájacie prostriedky uvádzajúce príčinu vecných faktov ako objektívnu podmienenosť javu,

podávanú racionálnym spôsobom v objektívnom alebo subjektívno-objektívnom štýle. Ide o tie spojkové výrazy, ktorých motivantom sú sekundárne predložky, samy osebe príznačné pre náučné a publicistické texty: *v dôsledku toho, že – vplyvom toho, že – z toho dôvodu, že – následkom toho, že – dôsledkom toho, že*. Formálne nákladný spojkový výraz vyzdvihuje príčinu, ktorú pripája, pomocou zdôrazňovacích (*aj, len, najmä, iba, predovšetkým, hlavne, práve*), prípadne istotnomodalitných častíc (*pravdepodobne, zrejme, údajne*), tvoriacich jadro kolokačnej paradigmy všetkých uvedených prostriedkov.

Z pragmatického aspektu sa spojkové výrazy rozrôzňujú takto: operátory *v dôsledku toho, že a (pod) vplyvom toho, že* sú konštrukčnými prvkami výpovedí s komunikačnou funkciou VYSVETLENIE A ZDŔVODNENIE. Zväčša sa vysvetľujú príčiny nežiaducich následkov, ktoré sú spôsobené rozličnými nepriaznivými okolnosťami (*v dôsledku toho, že sa dvojciferným tempom znížil export – v dôsledku toho, že sa im skončia veľmi výhodné cenové zmluvy – v dôsledku toho, že sa na stavbu používa nekvalitný materiál*). Uvádzanie príčin v podobe odkazov na vonkajšie nepriaznivé okolnosti “mimo dosahu hovoriaceho alebo aktérov deja“ môže adresát dekódovať aj ako OSPRAVEDLNENIE alebo VÝHOVORKU.

Spojenia *následkom toho, že a dôsledkom toho, že* v súčasnej slovenčine konjunkcionalizácii podliehajú len ojedinele. Prekážkou je, pravdepodobne, tvar inštrumentálu substantív a kolokačná paradigma s dominantným slovesom *byť*. V dôsledku toho sa tvar substantíva funkčne realizuje prevažne ako súčasť slovesno-menného predikátu, nie spojkového výrazu (*Zníženie prognózy je dôsledkom toho, že aj svetová ekonomika sa prepadá*).

Druhá časť spojkových výrazov príčinného vzťahu sa veľmi zreteľne diferencuje tým, že uvádza príčinu ako subjektívne chápaný dôvod emocionálneho stavu. Spoločným menovateľom druhej skupiny spojkových výrazov je, že uvádzajú takmer výhradne vysvetlenie príčiny psychického stavu. Každý zo spojkových výrazov sa

vyskytuje v typických kolokačných súvyskytoch s výrazmi sémantického poľa “psychický stav“, avšak so špecifickou slovnodruhovou príslušnosťou:

– **nad tým, že** + substantíva, prevažne verbálne (*ľútosť, poľutovanie, znepokojenie, počudovanie, sklamanie, pohoršenie, potešenie, rozhorčenie, prekvapenie, pobúrenie, obava, zármutoč, úľava, zdesenie, rozpaky, obdiv, nárek, zúfalstvo*);

– **z toho, že** + substantíva a adjektíva (*radosť, obava, strach, hrôza, šok, úzkosť, frustrácia, nervozita, trauma, eufória, pôžitok, zadosťučinenie, panika, fobia, mindrák, trpkosť, poníženie, dezilúzia – sklamaný, smutný, nadšený, nervózny, nešťastný, prekvapený, frustrovaný, šokovaný*);

– **vd'aka tomu, že** + slovesá s pozitívnou konotáciou (*dostať, získať, prežiť, podariť sa, vyhrať, zachrániť, zvíťaziť, objaviť, dosiahnuť, fungovať*);

– **kvôli tomu, že** + slovesá v zápore alebo slovesá, substantíva a trpné prídavia s negatívnou konotáciou (*nemať, nevidieť, nedostať, čakať, trpieť, nedokázať, odmietať, neuskutočniť, neprechádzať, splácať, odvolať, neprísť, zabiť, zobrať*,

stratit' – zmrazený, pozastavený, zrušený – problém, kríza, polícia, žaloba, mreža, väzba).

Navzdory kritickému postoju k používaniu sekundárnej predložky *kvôli* v inom než prospechovom alebo účelovom kontexte sa táto predložka stala morfológickým motivantom spojkového výrazu *kvôli tomu, že*, ktorý sa v písanom texte vyskytuje takmer výlučne v kontextoch s negatívnou konotáciou (a z tohto hľadiska tvorí komplement k spojkovému výrazu *vďaka tomu, že*) a v ústnej komunikácii je podľa korpusových dokladov najfrekvencovanejším spojkovým výrazom príčinného vzťahu vôbec.

5. Záver

V konštituovaní celého systému operátorov príčinného vzťahu sú evidentné dve hľadiská štruktúracie. Sú odvodené jednak z bežnej empirie, ktorá nás učí, že nie každá udalosť časovo predchádzajúca pred inou je udalosťou kauzujúcou, hoci by sa ako kauzujúca mohla javiť a takto aj interpretovať. Súčasne sú podmienené spôsobom kognitívneho spracovania udalostí v rámci indukčívneho uvažovania v tom zmysle, že vzťahy medzi udalosťami môžu mať povahu skutočných objektívnych kauzálnych súvislostí, ale môžu byť i výsledkom subjektívnej interpretácie, skúsenosti, presvedčenia či viery človeka, že jav a je príčinou javu b. Relácia kauzujúce – motivujúce (termín M. Grepla a P. Karlíka, 1998) sa reflektuje do komunikačných funkcií výpovedí s príčinnými operátormi ako relácia VYSVETĽOVANIE – ZDŔVODNŔVANIE, prípadne VAROVANIE, OSPRAVEDĽNENIE a VÝHOVORKA. Hoci medzi operátormi príčinného vzťahu, vzhľadom na uvedenú reláciu, nejestvuje ostrá hranica v komunikačnej realizácii, predsa je v spôsobe konštruovania výpovedí pozorovateľných viacero tendencií:

a) v systéme centrálnych operátorov *lebo – pretože – keďže*

Čím viac má uvádzaná príčina charakter objektívnej podmienenosti javu (prírodná zákonitosť, vedecky verifikovateľná príčinná-následková súvislosť), tým väčšmi sa komunikačne využíva spojka *pretože* a *keďže*. Čím viac má uvádzaná príčina charakter subjektívne vnímaného dôvodu či motívu, tým väčšia je preferencia spojky *lebo*. Tvrdenie podporujú štylistické a komunikačnofunkčné argumenty (spojka *lebo* je primárne operátorom subjektívneho umeleckého štýlu, neformálnej ústnej komunikácie a zdôvodňovania, spojka *keďže* operátorom publicistického štýlu a vo väčšej miere formálnej komunikácie a spojka *pretože* je hlavne operátorom náučného štýlu, formálnej ústnej reči a vysvetľovania).

b) v systéme korelatív *preto, že – preto, lebo – zato, že*

Pri korelatívach, ktoré sú v súhre s časticami prostriedkom subjektívne hierarchizovanej príčiny ako jadra a zároveň rémy výpovede, narastá miera ich spätosti so subjektívnym umeleckým štýlom, ale i vzájomná vnútorná diferenciácia na škále motivujúce (*zato, že*) – kauzujúce (*preto, lebo – preto, že*).

c) v systéme spojkových výrazov

V parolovej realizácii spojkových výrazov príčinného vzťahu pozorujeme ústup z umeleckého štýlu (zo štylistického hľadiska sú teda v komplementárnom vzťahu s korelatívami) a priklon k publicistickému a náučnému textu, v ktorých sa

zreteľne špecifikujú dve sféry využitia:

– spojkové výrazy s komponentom “*dôvod*“ a “*dôsledok*“ (v *dôsledku toho, že – vplyvom toho, že – z toho dôvodu, že – následkom toho, že – dôsledkom toho, že*) uvádzajú nepriaznivé okolnosti ako príčinu rozličných nežiaducich dôsledkov a celkovo sú späté skôr s pólom kauzujúce a

– spojkové výrazy, ktoré sú výsledkom depronominálizácie (nad tým, že – z toho, že) a deprepozicionalizácie (vďaka tomu, že – vinou, toho, že – kvôli tomu, že), ktoré sa špecifikujú na uvádzanie príčiny psychického a emocionálneho stavu hovoriaceho alebo aktérov deja, resp. príčin dejov, ktoré vyvolávajú pozitívne alebo negatívne konotácie. Táto druhá vrstva spojkových výrazov výraznejšie reprezentuje pól motivujúce.

Celkovo možno povedať, že operátory príčinného vzťahu v súčasnej slovenčine tvoria podsystem s vysokým stupňom štruktúrovanosti, slúžiaci na reflexiu príčinného vzťahu tak, že hovoriacemu umožňuje zohľadniť reláciu osobný dôvod, motív – objektívna príčina, rozdiel v komunikačnej funkcii ZDŮVODŇOVANIE – VYSVETĽOVANIE, ale i jemnejšie odtienky ako VAROVANIE, OSPRAVEDLNENIE, VÝHOVORKA, štylistickú distribúciu v triáde subjektívny štýl – subjektívno-objektívny štýl – objektívny štýl, rozdiely v ústnej komunikácii na osi formálnosť – neformálnosť a napokon aj subjektívne odstupňovanú dôležitosť príčiny v podobe parcelácie, pomocou korelatív a aktuálneho členenia výpovede.

Literatúra

1. ARISTOTELÉS: *Metafyzika*. Druhé vydání. Praha: Nakladatelství Petr Rezek 2003, s. 40 – 46; 132 – 135.
2. GREPL, M. – KARLÍK, P.: *Skladba češtiny*. Praha: Votobia 1998. 503 s.
3. MILL, J. S.: *Of the Four Methods of Experimental Inquiry*. In: *The Collected Works of John Stuart Mill. A System of Logic Ratiocinative and Inductive. Volume VII*. Ed.: John M. Robson. Toronto: University of Toronto Press, London: Routledge and Kegan Paul, 1974. [cit. 04-09-2012] Dostupné na: http://oll.libertyfund.org/?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=246&chapter=39845&layout=html&Itemid=27
4. RUŽIČKA, J.: *Spojky pretože, lebo*. Slovenská reč SAV, XXIV, 4, 1959, 231 – 235.
5. Slovenský národný korpus – prim-5.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2011. Dostupný z WWW: <http://korpus.juls.savba.sk>.
6. Slovenský národný korpus – prim-5.0-vyv. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2011. Dostupný z WWW: <http://korpus.juls.savba.sk>.
7. STERNBERG, R. J.: *Kognitívni psychologie*. Praha: Portál 2002. 636 s.

КОРПУСНОЕ ЗОНДИРОВАНИЕ ОПЕРАТОРОВ ПРИЧИННОЙ СВЯЗИ В СЛОВАЦКОМ ЯЗЫКЕ

Я. Кесселова

Аннотация

Предметом исследования выступают операторы (союзы, корелятивы и соединительные слова) причинной связи в коммуникационных и когнитивных соотношениях (контекстах). Исходным материалом послужили письменные и устные тексты словацкого национального корпуса. Цель исследования – поиск соотношений между индуктивным суждением о связи причина – следствие и принципами структурирования операторов причинной связи (каузальных операторов) в современном словацком языке.

Ключевые слова: оператор, союз, корелятивы, союзное слово, причинная связь.

CORPORA RESEARCH OF CAUSAL RELATIONSHIP OPERATORS OF IN SLOVAK LANGUAGE

J. Kesselová

Summary

This research looks at causal relationship operators (conjunction, combination of pronouns and conjunctions, connective expressions) in communicative and cognitive context. Written and spoken texts of Slovak national corpora were used as a material. The aim of the research is identifying connections between inductive reasoning about cause and effect and the structuring principles of causal relationship operators in contemporary Slovak language.

Key words: operator, casual relationship, conjunction, combination of pronouns and conjunctions, connective expressions, Slovak language